

FRANTIŠEK HEJL – RUDOLF FIŠER

OBCHOD VÝCHODOSLOVENSKÝCH MĚST SE ZAHRANIČÍM VE STOLETÍ PROTIHABSBURSKÝCH POVSTÁNÍ

Obecné charakteristiky obchodu slovenských měst v 17. století zpravidla připomínají, že byl silně poznamenán sociálními a politickými zápasy doby a válečnými událostmi. Potřeba zásobovat početná žoldnéřská vojska stimulovala intenzivnější rozvoj vnitřního trhu, avšak tento pozitivní vliv byl na druhé straně negován hospodářskými škodami páchanými neukázněnou soldateskou. Relativně rozvinutý zahraniční obchod si i v 17. století podržel svůj tradiční ekonomický charakter: vyvážely se suroviny a produkty zemědělské výroby, kdežto předměty dovozu byly vedle koloniálního zboží převážně řemeslnické výrobky.¹

Při hledání odpovědi na řadu závažných otázek týkajících se konkrétních jevů ekonomického a sociálního vývoje měst na Slovensku v období pozdního feudalismu však považujeme za nezbytné blíže zkoumat, jaké vývojové fáze prodělávala směna slovenských měst se zahraničím, zda a jakým způsobem se do ní promítaly vojenské a politické konflikty, odehrávající se na území Slovenska i v zemích okolních, v jaké míře ovlivňovaly její

---

¹ *Dejiny Slovenska I*, Bratislava 1961, 306–307; P. Horváth, *Der Charakter des Spätfeudalismus in der Slowakei*, in: *Studia historica slovaci* VII, Bratislava 1974, 88; A. R. Várkonyi, *Handelswesen und Politik im Ungarn des 17.–18. Jahrhunderts (Theorien, Monopole, Schmugglerbewegungen 1600–1711)*, Acta Historica, Budapest 1971, XVII, č. 3–4, 207–224; F. Hejl, *Die Städte der Karpaten-Donau-Region und ihre Stellung in der Struktur der ostmitteleuropäischen Handelsbeziehungen im 14.–17. Jahrhundert*, in: *Rapports, Co-Rapports, Communications Tchécoslovaques pour le IVe Congrès de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen*, Prague 1979, 125–138; M. Marečková, F. Hejl, R. Fišer, *Die Ostslowakischen Städte in der Struktur der Mitteleuropäischen Handelsbeziehungen im 17. Jahrhundert*, in: *Problems of Continuity and Discontinuity in History*, Prague 1980, 111–136; Š. Kazimír, *Základné rysy obchodu Prešova v 16. a 17. stol.*, in: *Nové obzory* 19, 1977, 180 n.; srv. též J. Małecki, *Die Wandlungen im Krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Graz 1971, 145–151. — Výzkum pramenných materiálů v polských a slovenských archívech prováděli oba autoři: ve Vratislavi jej provedl R. Fišer, v Krakově F. Hejl studoval registra starého cla, registra nového cla studoval R. Fišer, spišské archívy studovali společně.

celkový objem, strukturu, orientaci a v neposlední řadě i vztah mezi zahraničním (dálkovým) obchodem a místním či oblastním trhem.

V našem příspěvku se chceme dotknout obchodní aktivity východoslovenských měst v 17. století a na reprezentativním příkladu Levoče demonstrovat dynamiku této obchodní aktivity. Pokusíme se také za pomoci kvantitativních ukazatelů (množství převáženého zboží, třícátkové clo) podrobněji analyzovat nejvýraznější krátkodobé výkyvy, odchylky od vývojového trendu, abychom mohli posuzovat vliv politických a vojenských událostí na rozvoj či stagnaci obchodu východoslovenských měst se zahraničím.² Zaměříme se přitom rovněž na hodnocení významu této „slovenské (uherské)“ složky mezinárodního obchodu dvou větších středoevropských trhů – krakovského a vratislavského.³

Již ve středověku⁴ se východoslovenská města a jejich obyvatelstvo aktivně zapojovaly do dálkového obchodu a také ve století 17. zůstávala tato města součástí rozvinuté sítě pozemního obchodu v tomto regionu.⁵ Obchodníci z Košic, Prešova, Levoče, Bardějova, Kežmarku, Sabinova i mnoha

² P. Horváth, *Obchodné styky Levoče s Poľskom v 2. polovici 16. storočia*, Historické štúdie I, 1955, 105–145; týž, *Moravské sukno v Levoči ve 2. pol. 16. storočia*, Časopis Matice moravské 1950; týž, *Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Šľežskom a Moravou v prvej polovici XVI. storočia*, Historické štúdie XI, 1966, 167–193; týž, *Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16.–17. storočí*, Nové obzory VII, 1965, 131; F. Hejl, *Východoslovenská města a jejich místo ve struktuře středoevropských obchodních vztahů v období rozvitého a pozdního feudalismu*, Historický časopis XXI, 1973, 397–407; M. Marečková, *K problematice prešovského dálkového obchodu s textilními výrobky v prvních třech desetiletích 17. století*, in: Sborník prací pedagogické fakulty UJEP v Brně, řada společenských věd, č. 6, 1974, 61 až 89; týž, *K problematice dálkového obchodu východoslovenských měst koncem 16. a v první polovině 17. století*; R. Fišer, *Dovoz moravského sukna na levočský trh v první polovině 17. století*, Časopis Matice moravské 1969, 35–49; týž, *Obchodní styky Levoče s Polskem a Šlezkem v první polovině 17. století*, in: Acta Universitatis Wratislaviensis, č. 109, Wrocław 1970, 67–91; týž, *Zahraníční obchod Levoče v 17. století a jeho vztah k místnímu trhu*, Časopis Matice moravské, 1977, č. 3–4, 347 n.; týž, *Obchodní styky Levoče se zahraničím v 17. století*, ČsČH 26, 1978, 844 n.

³ M. Wolański, *Związki handlowe Śląska z Rzeczpospolitą w XVII wieku ze szczególnym uwzględnieniem Wrocławia*, Wrocław 1961; týž, *Schlesiens Stellung im Osthandel vom 15. bis 17. Jahrhundert*, in: *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, Köln – Wien 1971, 120–138; H. Wendt, *Schlesien und der Orient*, Breslau 1916; F. Hejl, *Český obchod na krakovském trhu po Bílé hoře*, in: Sborník prací filozofické fakulty UJEP v Brně, řada historická (C), 1961, C 8, 228 až 250; J. Małeckı, *Die Wandlungen im Krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Graz 1971 (red. O. Pickl), 145–151; R. Fišer, *K dějinám obchodních styků Krakova s našimi zeměmi ve 20. letech 17. stol.* (rkp. diplom. práce), Brno 1962.

⁴ O. R. Halaga, *Spojenia slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. storočia*, Historické štúdie XI, Bratislava 1966, 139; týž, *Košice–Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275–1526)*, Košice 1975; F. Hejl, *Die Städte der Karpaten-Donau-Region...*, 125 n.

⁵ V levočských třícátkových registrech (viz zde pozn. č. 8) i v celních knihách krakovských se obchod s oblastí Sedmíhradska jeví z větší části jako záležitost sedmíhradských kupců, ačkoliv občasné zmínky o exportu do sedmíhradských měst nacházíme v těchto pramenech rovněž.

dalších měst byli relativně častými a pravidelnými návštěvníky na trzích Krakova, Vídně, Vratislavi, i jiných polských, slezských, rakouských, moravských a sedmihradských měst.⁶ Podíl jednotlivých východoslovenských měst na tomto zahraničním obchodě ovšem podléhal změnám, podobně jako jejich orientace na konkrétní centra směny a jako skladba přepravovaného zboží.

V 17. století nehrály již Košice v obchodu s Polskem tak důležitou roli jako ve středověku a podobně klesal od 70. let 16. století objem i význam dálkového obchodu Bardějova. Naproti tomu silila obchodní aktivita levočského a prešovského měšťanstva.⁷ Zejména levočský obchod se zahraničním prodával na přelomu 16. a 17. století zcela markantní „kvantitativní skok“. Jelikož právě pro Levoču se nám zachovala celní třicátková registra ze 17. století v relativně neúplnějších časových řadách, umožňujících kvantitativní zpracování a tudíž i detailnější studium a interpretaci všech vývojových peripetií jejího zahraničního obchodu v 17. století — na rozdíl od třicátek prešovských a bardějovských⁸ — dovolíme si zaměřit pozornost právě na toto královské město. Významné pozice Levoče na krakovském trhu v 1. pol. 17. století jednoznačně potvrzují Registra theloniei civitatis Cracoviensis⁹ a zájem o udržení obchodního kontaktu se slovenským prostředím vůbec a s Levočou a Prešovem zvláště dokládají pro druhou polovinu 17. století také protokoly vratislavské kupecké gildy.¹⁰

Hospodářský i politicko-vojenský význam Levoče si v 17. století dobře uvědomovali jak Habsburkové, tak také povstalečtí vůdci a jejich kapitáni. Přes časté politické a vojenské komplikace, jež provázely vývoj Levoče v tomto století, se ve městě rozvíjela řemeslná výroba i obchod.¹¹ Příznivá zeměpisná poloha a staré obchodní tradice byly pro domácí měšťanstvo spolehlivou základnou, o níž opíralo své obchodní ambice a spojení se zahraničními městy.¹² Vycházíme-li při posuzování základních vývojových tendencí levočského zahraničního obchodu vedeného v režii domácího měšťanstva z velikosti placeného třicátkového cla a z množství vyvezeného a dovezeného zboží,¹³ potom můžeme rozlišit nejméně čtyři základní fáze: období prosperity do počátku 20. let 17. století, období deprese a stagnace ve 20. — 40. letech, obnovování prosperity od poloviny 50. do konce 70.

⁶ F. Hejl, *Východoslovenská města...*, HČ XXI, 1973.

⁷ M. Marečková, *K problematice dálkového obchodu východoslovenských měst...*, 106; R. Fišer, *Zahraníční obchod Levoče v 17. století*, ČMM 1977, č. 3—4, 347 n.; Ľ. Ž. Obchodní styky Levoče se zahraničím..., ČsČH 26, 1978, 844 n.; M. Marečková, F. Hejl, R. Fišer, *Die ostslowakischen Städte in der Struktur...*, in: *Problems of Continuity...*, Prague 1980, 112.

⁸ Levočské třicátky ze 17. století (1601—1647, 1656—1678 a 1685—1699) jsou uloženy v Archivu města Levoče (dnes součást Okresního archivu ve Spišské Nové Vsi), třída IV A, signatury 20/1—20/45, 375—365, 405—417 a 390—404. O prešovských a bardějovských třicátkových registrech viz v cit. pracích M. Marečkové.

⁹ APK, fond Rekopisy, sign. 2251—2270, 2169—2202.

¹⁰ APW, fond Akta gieldy kupieckiej (dříve Börsenarchiv), sign. 7—10.

¹¹ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, Košice 1974, kap. III, část 7, 230—265.

¹² *Tamtéž*; viz rovněž u K. Haina, *Zipscherische oder Leuitschaverische Chronica vndt Zeitbeschreibung...*, pod názvem *Hain Gáspár Löcsei krónikája* ji v letech 1910—1913 vydali v Levoči J. Bal, J. Förster a A. Kaufmann.

¹³ Snažíme se důsledně uplatňovat kombinaci obou těchto ukazatelů, tj. neopírat naše závěry pouze o velikost vyměřené tricesimy.

let a posléze novou konjunkturu od poloviny 80. let do konce století.¹⁴ Analýza skladby tohoto obchodu jen zvýrazní tuto charakteristiku a zřetelněji ukáže obtížnost a nemožnost jednoznačného hodnocení sledovaného jevu.

Prvním důležitým mezníkem v rozvoji obchodních styků Levoče s Krakovem, Vídní, Vratislaví a moravskými městy byl počátek 20. let.¹⁵ Do té doby totiž objem i intenzita obchodu přes krátkodobé výkyvy trvale vzrůstaly, trend byl prokazatelně vstoupný a tempo růstu činilo v ročním průměru nejprve 17⁰/₀, ve druhém desetiletí 17. století již jen 10⁰/₀.¹⁶ Třicátkové clo dosáhlo v roce 1617 výše 4 000 uher. zl. Pro srovnání připomeňme, že o rok později činila tricesima v Levoči 3 689 uher. zl., kdežto v Prešově ve stejném roce jen 1 266.¹⁷

V prvních dvaceti letech 17. století měl v zahraničním obchodě levočského měšťanstva export jen malý ekonomický význam. Přestala se vyvážet měď (právě v letech 1604 – 1605 došlo k rozhodujícímu úpadku exportu mědi v souvislosti s útekem Kryštofa Langa z města)¹⁸ a v nepravidelných množstvích se vyváželo za hranice železo, vosk, ovčí kůže a jen příležitostně také med. Na zmíněném „kvantitativním skoku“ levočského obchodu měl proto největší podíl import, zvláště pak import moravského a slezského sukna. Např. v roce 1619 přivezli levočští kupci ještě do města 5 992 postavy moravského sukna. Pro srovnání dodejme, že Prešované nakoupili ve stejném roce jen 1 594 postavy této tkaniny.¹⁹ Úloha Levoče v tranzitu textilu vynikne, víme-li, že ve zmíněném roce dosáhl celkový dovoz sukna ze Slezska do Krakova svého druhého maxima – 17 789 postavů.²⁰ Kromě sukna se ve větších množstvích vozilo do Levoče také plátno, různé druhy hedvábí a hedvábných tkanin, dvousložkových textilií, koření, jižního ovoce a delikates, textilních ozdob, železářského zboží a různého dalšího tovaru i surovin (např. olovo, klejt, kloboučnická vlákna).

Vývojová křivka však zaznamenává v tomto údobí dva větší výkyvy: dosti značný růst objemu v roce 1604 a pak neméně výrazný pokles v letech 1605 – 1606. Souvislost s počátkem Bocskayova povstání s jeho dalším průběhem, kdy Levoča vyjednávala s jeho kapitány Lippaim, Nemétim a Segneim a kdy jí počalo hrozit bezprostřední nebezpečí,²¹ se tu zdá být dosti zřetelná. V roce 1604 totiž narostl dovoz levnějších suken, některých poživatin (slanečků, pepře) a železářských výrobků (nožů a kos). Potom došlo v letech 1605 – 1606 k poklesu importu, kompenzovaným jen ne-

¹⁴ Číselné údaje byly čerpány z práce R. Fišera, *Zahraněční obchod Levoče ve druhé polovině 17. století*, rkp. kand. disertace, Brno 1976.

¹⁵ O obchodu se Sedmíhradskem je v třicátcích jen minimum informací, a nejsou proto kvantitativně měřitelné. Výzkum v sedmíhradských archívech jsme dosud neměli možnost provést.

¹⁶ R. Fišer, *Zahraněční obchod Levoče ve druhé pol. 17. stol.*, tabulka na str. 326; F. Hejl, *Český obchod...*, SPFFBU, C 8, 1961, 228 n.

¹⁷ *Tamtéž*; M. Marečková, *K problematice prešovského dálkového obchodu...*, tab. č. 4, 81.

¹⁸ Stalo se tak v souvislosti s Bocskayovým povstáním, AML, trieda XIV, sign. 20.

¹⁹ M. Marečková, c. d., 70; R. Fišer, *Dovoz moravského sukna na levočský trh v první polovině 17. století*, ČMM 88, 1969, č. 1–2, tabulka na str. 48.

²⁰ M. Wolański, *Zwiazki handlowe...*, 149.

²¹ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, 170–185.

patrně relativním růstem exportu ovčích kůží a vosku. Pro větší názornost jsme vybrali některé druhy zboží do přehledné tabulky.²²

Druh zboží	Měrná jednotka	1603	1604	1605	1606	1607
mor. sukno	postav	870	1754	782	1893	2290
slez. sukno	postav	717	990	59	352	1338
plátno galler	postav	13	24	3	2	17
hedvábí flóth	libra	305	252	19	54	143
slanečky	tonela	17	36	53	35	21
pepř	centnýř	32	48	4	15	19
kosy	kus	3400	5250	1300	600	4100
nože	kus	15800	18400	—	—	5600
měď	centnýř	213	196	26	83	26
vosk	centnýř	20	18	150	21	98
ovčí kůže	kus	3870	—	7469	3188	500

Citlivost reakce zahraničního obchodu na společenské podmínky, v nichž probíhal, je samozřejmá. Politický neklid na počátku století a zvláště pak výbuch povstání zpočátku — dokud nebyla Levoča bezprostředně ohrožována — příznivě stimuloval alespoň některá odvětví obchodu, zejména import zboží, jehož spotřebitelem mohlo být vojsko.

Pohled na krakovský trh ukazuje Levoču na sklonku prvního dvaceti-letí 17. století jako jednoho z největších odběratelů zboží: karasie, falendyše, muchajeru, axamitu, pepře, šafránu, zázvoru, jižního ovoce a některých dalších druhů zboží. Obchodníci z Levoče tu úspěšně konkurovali kupcům ze Šaryšského Potoka, Kološváru a Varadína.²³

Počátkem 20. let se ocitl levočský zahraniční obchod ve stadiu dlouhodobé deprese a stagnace. Prakticky ustal dovoz moravského a slezského sukna, podstatně se snížil import dalších druhů textilu i koření. Naproti tomu poněkud vzrůstal obchod levnějšími zbožím: kosami a noži, kloboučnickou vlnou, ocelí a zbožím kramářským.²⁴ Není zajisté bez zajímavosti, že právě v období 20. — 40. let nabýval na významu export a že právě tehdy vyvrcholil vývoz vosku z Levoče (v roce 1621 a poté v letech 1626 — 1628). Načas také proniklo do zahraniční směny levočské měděné a železné nádoby, vyvážené tehdy převážně do Krakova. Funkce Levoče v tranzitu zboží tu byla podstatně narušena a vše nasvědčuje tomu, že stagnující zahraniční obchod se počal těsněji než dosud přimykát k místnímu trhu.²⁵ Kontakty s polským prostředím se udržely na určité úrovni přibližně do konce 20. let, poté zesláblly a na přechodnou dobu zaujala rozhodující postavení v oslabeném levočském obchodě Vídeň. Pro válečné

²² Údaje byly převzaty z práce R. Fišera, *Zahraníční obchod Levoče v první pol. 17. století*, rkp. disert. práce, vedoucí prof. F. Hejl, Brno 1968.

²³ Viz u A. Hlavové, *K otázkám struktury krakovského obchodu v roce 1917*, Brno 1967, rkp. diplomové práce pod vedením prof. F. Hejla a na základě studia mikrofilmu z jeho archívních výzkumů.

²⁴ R. Fišer, *Zahraníční obchod Levoče v první pol. 17. století*, rkp. disertační práce.

²⁵ Podrobněji o tom viz u R. Fišera, *Zahraníční obchod Levoče v 17. století a jeho vztah k místnímu trhu*, ČMM 1977, č. 3—4, 347 n.

události byl přerušen rovněž kontakt s moravskými městy, odkud dříve do Levoče přicházela část sukna přímo ze středomoravských a východoslovenských výrobních středisek.

Situace pro mezinárodní směnu nebyla v tomto období příznivá a o obchodní krizi počátkem 20. let se uvažuje v celoevropských rozměrech.²⁶ Ve 20. letech byla válkou zasažena větší část oblastí, s nimiž Levoča obchodovala: Slezsko, Morava i země rakouské, pro něž toto konstatování platí jen zčásti. Samo město bylo také postiženo v průběhu povstání Bethlena Gábora a Jiřího I. Rákócziho.²⁷ Také tentokrát předcházal úpadku mezi lety 1621 – 1622 bezprostředně určitý růst mezi lety 1620 – 1621. Konjunktura v roce 1620 (např. dovoz moravského sukna, karasie, dražšího textilu nebo kramářského zboží) byla vystřídána rozhodujícím poklesem v letech 1621 – 1623, kdy naopak výjimku činilo např. olovo, koření, nože, ocel a z exportovaných druhů zboží hlavně hovězí kůže, vosk nebo železo. Celkový růst exportu v letech úpadku levočského obchodu byl stimulován zřejmě jak příznivými odbytovými možnostmi, tak také nutností alespoň částečně kompenzovat ztráty plynoucí z omezení obchodních transakcí. Podrobnější pohled na toto kritické období poskytuje připojená tabulka.²⁸

Druh zboží	Jednotka	1620	1621	1622	1623	1624
mor. sukno	postav	4190	3697	1183	2	0
slez. sukno	postav	347	330	9	—	—
karasie	postav	1231	711	410	710	638
kentula	postav	280	873	808	—	—
olovo	centnýř	35	39	66	54	58
ocel	centnýř	—	41	1	10	—
slanečky	tonela	23	6	5	8	—
pepř	centnýř	10	21	23	17	6
kosy	kus	2900	10	3920	—	100
nože	kus	—	—	9300	—	—
krav. kůže	kus	628	—	3260	1055	941
volské kůže	kus	302	—	2653	355	855
železo	centnýř	269	789	818	98	—
vosk	centnýř	84	283	70	14	59

Zasažení slezských a moravských soukenických středisek a postupující narušení obchodu Vratislavi s Krakovem, stejně jako přerušení spojení Levoče s Moravou je tu zřejmé. Ve městě samém se nepříznivě projevoval tlak rostoucích neproduktivních výdajů, celkové vyčerpání a růst cen základních potravin. Navíc bylo postiženo v roce 1623 dvakrát (po Novém roce a kolem poloviny srpna) morovou epidemií.²⁹ V následujících letech se sice objevily náznaky určité stabilizace, nicméně předchozí finanční vyčerpání celé oblasti mělo za následek trvalou sestupnou tendenci levoč-

²⁶ Viz např. graf v práci M. Hrocha a J. Petráně, *17. století – Krize feudální společnosti*, Praha 1976, 142.

²⁷ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, 186–198.

²⁸ Údaje byly převzaty z práce R. Fišera, *Zahraniční obchod Levoče v 1. pol. 17. století*.

²⁹ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, 191.

ského obchodu se zahraničím.³⁰ Tempo poklesu se přirozeně zmírnilo, ustálil se dovoz některých dražších textilií, kulminoval import olova (v roce 1626 to bylo 514 centnýřů) a rostl také dovoz kos (1 626 – 9 450 ks, 1 627 – 8 800 ks a 1 628 – 11 100 ks).³¹ Stagnace levočského obchodu se ovšem v rozměrech celého východního Slovenska nejeví tak hluboká, jak se zdá být při sledování samotné křivky levočské tricesimy. Krakovské celní knihy totiž ukazují Levočany v letech 1624 a 1629 jako neaktivnější účastníky krakovských jarmarků ze všech slovenských a dalších uherských i sedmihradských měst.³² Nejlépe to ilustruje tabulka frekvence účasti na krakovském trhu, vyjádřené zápisem v registrech starého cla.

	1624	1629
Levoča	88	61
Banská Bystrica	65	43
„Liptov“	54	4
Prešov	50	32
Košice	36	14
Žilina	34	—
Kežmarok	31	18

Obchod východoslovenských měst s Krakovem již ve 20. letech z hlediska svého objemu a rozsahu kolísal, relativně se však až do přelomu 20. a 30. let ve srovnání s jinými slovenskými městy upevňoval. Krakovské měšťanstvo z „uherského“ obchodu zvolna ustupovalo a významnější pozice se snažilo udržet jedině v obchodu uherským vínem. Koncem 20. let byly ovšem produkční oblasti vážně zasaženy a toto odvětví obchodu stagnovalo.

Dovoz vína do Krakova v roce 1624³³

	sudy	bečky	půlkufy
Prešov	565	59	32
Bardějov	380	47	—
Levoča	382	7	—
Kežmarok	256	—	14
Košice	197	—	—
Banská Bystrica	12	—	—
Krakovští měšť.	1237	55	—

Dovoz vína do Krakova v roce 1629³⁴

	sudy	bečky	půlkufy
Bardějov	—	251	—
Prešov	78	39	—
Levoča	47	13	—

Stagnace zahraničního obchodu východoslovenských měst – včetně Levoče – se opět prohloubila a přerostla v novou depresi kolem poloviny 40. let, kdy Jiří Rákóczi opět vtáhl tato města do odboje a kdy se v nich

³⁰ Viz R. Fišer, *Obchodní styky Levoče...*, ČsČH 6, 1978, tabulky na str. 864 až 866.

³¹ R. Fišer, *Zahraněční obchod Levoče v 1. pol. 17. stol.*, 217–218.

³² APK, fond Řekopisy, sign. 2142, 2143; F. Hejl, *Český obchod na krakovském trhu po Bílé hoře*, SPFFBU, řada historická, C 8, Brno 1961, 228–250; R. Fišer, *K dějinám obchodních styků...*, dpl. práce pod vedením a z mikrofilmů z výzkumu prof. F. Hejla.

³³ F. Hejl, *Český obchod...*, SPFFBU, C 8, Brno 1961.

³⁴ R. Fišer, *c. d.*, 161.

nebo v jejich nejbližším okolí opět objevily povstalecké a císařské jednotky.³⁵ Levoču postihla v roce 1645 také další morová rána, a tak obchod zůstal omezen na ekonomicky nevýznamné minimum. Částečně se ještě obchodovalo pepřem a dalšími druhy koření, ocelí a olovem, kdežto valná část textilních výrobků nebyla tehdy vůbec přivážena, nebo jen v minimálních množstvích.³⁶

Z hluboké krize v polovině 17. století se obchod Levoče i dalších měst dostával do stadia nového rozkvětu přibližně od druhé poloviny 50. let. Levočské třicátkové rejstříky z let 1656 – 1678 ukazují, že se tehdy zahraniční obchod hodnotou přepravovaného zboží a velikostí tricesimy blížil předválečné úrovni a v některých směrech ji dokonce překonával.³⁷ Tempo růstu bylo zpočátku asi 9 0/0 v ročním průměru, v období 1661 – 1670 se teoreticky rozsah obchodních transakcí nijak neměnil a v letech 1671 – 1678 dosahoval přibližně 4 0/0růstu za rok.³⁸ Vývoz hovězích kůží (celkem 80 957 volskýcht a 86 077 kusů kravských), loje (celkem 7 761 centnýř) a vosku (celkem 4 312 centnýřů) se stal pravidelnou složkou obchodu se zahraničím a poměr třicátkového cla placeného za exportované a importované zboží se změnil z 1:9 na 1:2,5. Již tato skutečnost signalizuje relativně pronikavou změnu hospodářského charakteru tehdejšího levočského zahraničního obchodu. Objem dováženého textilu byl ve srovnání s předválečným údobím ve skutečnost nižší, ale jeho hodnota podstatně vzrostla, neboť v celém importu převažovaly výrobky ne-li právě luxusní, tedy alespoň dražší: sukna scheptuch, anglické a holandské, anglická kronrascha, polohedvábné a hedvábné textilie, drahá textilní galanterie (hedvábné krajky, zlaté, stříbrné a hedvábné nitě, lemovky a pásy). Nesmírně narostl dovoz pepře (celkem 2 092,5 centnýře, 1 kámen a 140 biler čistého pepře a 1 948,25 centnýků, 11,5 kamene a 30 liber pepře se zázvorem), zbývající koření si udržovalo stejný standard jako před válkou. Hodně se přivážely také železářské výrobky, zvláště kosy (celkem 262 228 kusů), ocel, různá barviva a chemikálie a nakonec také kramářské zboží. Souhrnně vzato bylo období 1656 – 1678 periodou obnovení prosperity levočského zahraničního obchodu, i když na poněkud jiné základně, než na jaké vzkvítal do třicetileté války. Dražší zboží vnašelo do tohoto obchodu větší stabilitu a export se tak stával stabilnější složkou obchodních styků. Orientace na Krakov byla již opuštěna,³⁹ hlavním partnerem se staly Vratislav a Vídeň.⁴⁰

Obnovení války s Turky v roce 1663 způsobilo v levočském obchodu – a nejen v něm – v letech 1663 až 1664 výrazný pokles. Již od září roku 1663 vědělo obyvatelstvo Spiše o pohybech Turků a Tatarů, o akcích císařských vojsk a panovala všeobecná nejistota a obava.⁴¹ Podívejme se blíže, jak tentokrát reagoval zahraniční obchod.⁴²

³⁵ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, 195–198.

³⁶ R. Fišer, *Zahraníční obchod Levoče v 1. pol. 17. století* (rkp.).

³⁷ R. Fišer, *Zahraníční obchod Levoče ve druhé pol. 17. století*, Brno 1976, rukopis kandidátské disertace, 107–109.

³⁸ *Tamtéž*, 326.

³⁹ *Tamtéž*, 119.

⁴⁰ *Tamtéž*, 120.

⁴¹ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, 199; Vratislavská chudina se tureckého nebezpečí přilíši nebála, jak o tom svědčí rozhořčená slova literáta Johanna Schefflera v jeho „Türkenschriftu“: „Ich höre mit grosser Verwunderung und Bestürtzung, dass

Druh zboží	Jednotka	1662	1663	1664	1665	1666
vojské kůže	kus	5880	6218	4750	?	2680
kravské kůže	kus	6520	7349	7860	?	2703
vosk	centnýř	134	128	161	128	174
lůj	centnýř	101	53	45	32	49
železo	centnýř	55	50	—	—	—
scheptuch	postav	187	84	206	?	1172
kronrascha	postav	49	10	—	15	31
cvilich	postav	15	40	—	24	47
kosy	kus	7600	6800	5000	?	16090
pepř	centnýř	111	39	42	?	46
ocel	centnýř	99	96	68	?	57
slanečky	tonela	10	8	—	?	20

V exportu k poklesu prakticky nedošlo, neboť byl z velké části orientován na Vratislav, s výjimkou železa, které směřovalo na Moravu. Ten zcela ustal. Přítomnost vojsk stimulovala dovoz scheptuchu, cvilichu, pepře a oceli.

Ke druhému zřetelnému zakolísání levočského obchodu došlo ještě v letech 1669 – 1670, a to v souvislosti s akcemi Františka I. Rákócziho. Tehdy se Levoča a další východoslovenská města opět chystala na válku. V Levoči se tehdy několikrát ubytovaly také vojenské oddíly.⁴³ V kritickém roce 1670 poklesl export všech druhů kůží (přestaly být dodávány na levočský trh) i vosku, rostl jen import pepře, oceli a vývoz hovězího loje.

S Krakovem Levoča přestala v letech 1656 – 1678 udržovat pravidelnější styky. Město samo ekonomicky upadalo a posledními zbytky někdejšího postavení zůstávaly obchod uherským vínem a levnými druhy moravského sukna (zejména kiru). Levočané se těžko mohli uplatnit jako exportéři vína⁴⁴ a levný textil kupovali také málo.

Uherské víno ovšem zůstávalo, kromě nepatrných dodávek železa, jediným produktem, který byl ze Slovenska ve druhé polovině 17. století dodáván na krakovský trh, tentokrát již téměř bez účasti domácího krakovského měšťanstva. V registrech nového cla⁴⁵ z let 1660 – 1679 se ukazuje zřetelně, že na dodávkách uherského vína se podílely oblasti tokajská (prostřednictvím východoslovenských měst), svatojursko-peziňská a šoproňská (prostřednictvím měšťanů peziňských a obyvatel středoslovenských měst). Dynamiku tohoto obchodního odvětví nejlépe osvětluje níže

nicht allein unter dem gemeinen Pöwel Reden im Schwange gehn: es sei unter dem Türken auch gut wohnen, wann man einen Ducaten vom Hautb gebe...". Johannes Scheffler (Angelus Silesius), *Türken-Schrift von den Ursachen der Türkischen Überziehung und der Zerthrenung des Volkes Gottes*, 1664.

⁴² R. Fišer, *Zahraniční obchod Levoče ve druhé polovině 17. století*, tabulky na straně 349, 352, 354, 356, 358, 361, 368, 371, 372, 374 a 376.

⁴³ M. Suchý, *Dejiny Levoče I*, 201–207.

⁴⁴ Viz záznamy v registrech nového cla. APK, fond Řekopisy, sign. 2251–2270.

⁴⁵ Viz výše, pozn. č. 44. Některé záznamy o dovozu uherského vína se objevovaly paralelně také v registrech cla starého, a proto lze srovnávat množství přepravovaného vína (podle údajů v registrech starého cla) s jeho odhadovanou cenou (podle údajů register nového cla). Přibližně byla 1 bečka uherského vína odhadována celníky na 60 pol. zlatých a 1 vědro na 20 zl.

připojená tabulka, podávající přehled o ceně přivezeného vína (v polských zlatých) a pravděpodobném množství (v bečkách).⁴⁶

Rok	Cena	Množství	Rok	Cena	Množství
1660	20 584	343	1671	21 114	352
1661	19 555	326	1672	26 566	443
1662	23 484	391	1673	33 604	560
1663	10 170	169	1674	27 360	456
1664	4 500	75	1675	28 118	469
1665	17 370	290	1676	44 138	736
1666	28 440	474	1677	47 050	784
1667	36 060	601	1678	38 028	634
1668	15 620	260	1679	56 560	943
1669	67 288	1122			
1670	33 155	526	Úhrnem	598 764	9980

Na tomto obraze je nápadný v první řadě silný pokles exportu vína do Krakova právě v letech 1663 – 1664, což koresponduje s celkovou politickou a vojenskou situací v hlavních produkčních a exportních oblastech.⁴⁷ Kulminace v roce 1669 je s ročním fázovým posunem v korelaci s vyvrcholením levočského obchodu o rok dříve a obdobný průběh má i další křivka.

Největšími exportéry vína do Krakova byli měšťané východoslovenských měst, západoslovenského Pezinku a středoslovenské Banské Bystrice.

Dovoz uherského vína do Krakova⁴⁸ v letech 1660 – 1679

	hodnota v pol. zlatých
Pezinok	248 235
Prešov	146 953
Kežmarok	40 812
Košice	34 540
Svätý Jur	30 430
Banská Bystrica	27 556
ostatní	70 238
úhrnem	598 764

Obě naše tabulky nezachycují jednu nanejvýš důležitou skutečnost: do roku 1669 byl hlavním vývozcem uherského vína do Krakova Prešov a vedle něho se poměrně velkým podílem uplatňovaly Košice, Kežmarok a v menší míře i Sabinov. Levočští měšťané přivezli podle zápisů v registrech nového cla vína na krakovský trh pouze jedenkrát, v roce 1666 v ceně 660 pol. zlatých. Od 70. let význam tokajské produkční oblasti

⁴⁶ Viz zde pozn. č. 45. Údaje mají pro nás význam pouze orientační.

⁴⁷ Viz výše.

⁴⁸ Sestaveno na základě údajů register nového cla v Krakově, APK, fond Rękopisy, sign. 2251–2270.

a východoslovenských měst pro dodávku uherského vína do Krakova silně poklesl a krakovský trh fakticky ovládlo měšťanstvo Pezinku a okolí.

V letech 1656 – 1678 se obchodníci z Levoče stále více prosazovali i na trhu ve Vratislavi a ve Vídni. Vratislavský obchod tehdy sice prožíval jisté obtíže spojené právě jak se zužováním místního trhu v souvislosti s upevňováním druhého nevolnictví, tak také v souvislosti s vleklými válkami v Polsku a v Uhrách, ale pro Levoču byl stále ještě přitažlivým partnerem (řada obchodníků dlužila vratislavským kupcům za zboží).⁴⁹ Samotní představitelé vratislavského kupectva měli vytrvalý zájem o posílení kontaktů s Uhrami, zvláště pak s východoslovenskými městy.⁵⁰ Překážel jim ovšem přebujelý systém cel a mýt, konkrétně vysoké clo v Těšíně,⁵¹ monopol prodeje štýrského zboží a také jim vadilo, že prodej sukna v Rakousích a v Uhrách, který se mohl dříve rozvíjet i formou bezprostředního styku slezských kupců s pohraničními vojenskými posádkami a pevnostmi, byl v průběhu 60. let soustředěn do rukou privilegovaných dodavatelů. Ve svém memoriálu z roku 1673 vzpomínají kupečtí starší také překážky v obchodu uherským vínem, konkrétně velkou anarchií a nebezpečí na cestách v Polsku a také konkurenci ze strany samotných „uherských obchodníků“ i měšťanstva pohraničních polských měst.⁵² Snahy prosadit se právě v obchodu vínem byly pro vratislavské obchodní kruhy příznačné po celou druhou polovinu 17. století a týkaly se kromě uherského vína také ještě vín španělských.

Bereme-li v úvahu pouze velikost zaplacené tricesimy,⁵³ potom se nám léta 1685 – 1699 jeví jako období maximálního rozkvětu levočského zahraničního obchodu a tempo jeho růstu nám připomíná dynamiku prvního desetiletí.⁵⁴ Platí to ovšem převážně o importu, protože v celkové struktuře došlo znovu k zásadnímu přesunu a ke změně ekonomické povahy skladby zboží: vedle druhů sukna dovážených v předchozí etapě se znovu objevuje také sukno slezské a moravské, polské a slezské plátno a kvetl obchod koloniálním zbožím i cínovým nádobím z anglických a holandských dílen. Styky s Vratislaví a Vídni byly, jak se zdá, opět oslabeny ve prospěch

⁴⁹ R. Fišer, *Zahraníční obchod Levoče ve druhé polovině 17. století*, kand. disertace, 120.

⁵⁰ H. Wendt, *Schlesien und der Orient*, 108, 120, 128, 129 a 130; Ein Memorial an einen Gestrengen Rath alhier in Puncto einige angegebene Beschwerden, warum die Commercien in Schlesien je mehr und mehr in Abfal gerathen, welche dehnen cum Titulo pleno Hochverordneten alhier sich befindlichen Kayserlichen Herrn Herrn Commisariis durch recommendation eines Gestrenges Raths überrichtet worden, WAP, fond Akta gieldy kupieckiej, sign. 8, 473–491 (Kaufmannschaft Protocolle 1671–1675).

⁵¹ Stížnosti týkající se těšínského cla se v písemnostech vratislavské kupecké gildy objevují velice často, Kaufmannschaft Protocolle, 1649–1657, sign. 7, 222 (Klage über den zu Teschen im Nahmen Ihren Fürstlichen Gnaden daselbst geforderten Zoll von dene hiesigen in das Königreich Hungarn handelnden Kauffleuthen), 290, 295, 315, 317, 324 atd.

⁵² Viz zde pozn. č. 50.

⁵³ Údaje o převáženém zboží se podrobněji objevují již jen v některých letech, a proto jediným souhrnným ukazatelem levočského obchodu zůstává již jen tříčátkové clo.

⁵⁴ R. Fišer, *Zahraníční obchod Levoče ve druhé polovině 17. století*, kandidátská disertace, 326.

obchodu s Krakovem. V exportu si uhájil svou pozici jedině vosk, kdežto kůže se již vůbec nevyvážely, naopak je v ojedinělých případech můžeme najít mezi zbožím dováženým ze zahraničí. Tyto skutečnosti zřejmě odpovídají obnovování úlohy Levoče jako významného střediska tranzitního obchodu, který se orientoval na spotřebitele nejen v městě, okolí a širokém regionu východního Slovenska, nýbrž také znovu využíval možnosti zásobovat armádu, která tentokrát město bezprostředně neohrožovala. Bohužel o politických událostech v Levoči na sklonku století nejsme již tak dobře informováni, jako pro období předcházející, kdy zdrojem cenových informací byla Levočská kronika Kašpara Haina.⁵⁵

Obchod východoslovenských měst se zahraničím se v 17. století rozvíjel za proměnlivých politických a hospodářských podmínek, za četných protihabsburských povstání a za periodicky se opakujícího centralizačního, protireformačního a fiskálního tlaku Vídně. Především tyto dvě skutečnosti naplňovaly jejich politický život.

Konfesijně podložené politické společenství Košic, Prešova, Levoče, Bardějova a Sabinova nezjednávalo těmto královským městům takovou politickou váhu, aby byla s to víceméně vlastními silami čelit na jedné straně pokusům dvora o zasahování do svých vlastních záležitostí správních, náboženských i ryze politických a na druhé straně hrozbám šlechtických povstalců, kteří potřebovali jejich ekonomický potencial a využívali ho pro dosažení vlastních cílů. Tak se královská města na Slovensku ocitla v 17. století před problémem, jehož řešení bylo prakticky nemožné: jejich hospodářská i politická privilegia, která neústupně hájila vůči ostatní společnosti i vůči sobě navzájem, měla ryze feudální, středověký charakter, byla v rozporu s tendencemi k modernizaci výrobních sil i vztahů a překážela rovněž absolutistickým záměrům Habsburků. Panovník však nebyl s to poskytnout těmto městům pevnou ochranu proti stejně třídně a stavovsky omezené šlechtě a tvrdošijně podporoval všechny náznaky rekatolizace, jež byla pro města nepřijatelná. Druhý možný spojenec – tj. uherská šlechta stojící v opozici proti dvoru a panovníkovi – byl těmto městům sice konfesijně bližší, ale ekonomicky pro ně byl ještě nebezpečnější a rozhodně od nich rovněž více požadoval, než mohl při omezenosti a krátkozrakosti své politiky městům nabídnout. Oscilace královských měst mezi těmito dvěma politickými póly mohla být vždy jen dočasným řešením, avšak v dlouhodobě perspektivě musela vést k poklesu hospodářské síly a politického významu těchto měst a k likvidaci jejich někdejšího postavení ve společnosti, v níž mnohé z jejich funkcí přejímala menší města poddanská. Tento proces se určitým způsobem promítal i do vývoje zahraničního obchodu 17. století.

Obchod východoslovenských měst s okolními zeměmi prodělával v 17. století – jak jsme se snažili ukázat na příkladě Levoče – změny, v nichž se odrážely jak vnitřní ekonomické a politické poměry, tak také ekonomický, sociální a politický rozvoj sousedních zemí. Stupeň obchodní aktivity měšťanstva jednotlivých královských měst na východním Slovensku nebyl v 17. století stejný. V porovnání s předcházejícím 16. stoletím podstatně vzrostla úloha Levoče (a zřejmě také Prešova) jako tranzitního

⁵⁵ Viz zde poznámku č. 12 na str. 000

střediska a podíl jejího měšťanstva na obchodu s Krakovem, Vídní, Vratislaví i moravskými městy. Obchod s knížectvím sedmihradským se zřejmě stával stále více záležitostí kupectva sedmihradských měst.

Do počátku 20. let 17. století byla celková vývojová linie zahraničního obchodu Levoče vzestupná a vedle tradičního či luxusního zboží se ve skladbě tohoto obchodu výrazně prosazoval levnější textil, nalézající konzumenty nejen v řadách středních a nižších vrstev společnosti, ale bezpochyby také v armádě, podobně jako ještě některé další druhy zboží, např. koření nebo textilní galanterie.

Pozvolný ústup krakovského měšťanstva z obchodu s Uhrami (Slovenskem) byl v tomto údobí — tj. asi do konce třicátých let — kompenzován rostoucím podílem slovenského měšťanstva na tomto obchodu, který ovšem od počátku 20. let již prodělával jistou krizi. Třicátá léta pak přinesla orientaci více na vídeňský směr a také změny ve struktuře obchodu, které se plněji projevovaly až od poloviny století: posun směrem k zboží dražšímu byl odrazem uvolňování vztahu poddaných k trhu.

Po krizi koncem 70. let a na počátku 80. let 17. století se zahraniční obchod Levoče dostal od poloviny 80. let do konce století opět do stadia vzestupu a došlo rovněž k obnovení jeho dřívější struktury s převahou zboží levnějšího, zejména u výrobků textilních.

Vliv politických a sociálních zápasů na zahraniční obchod východoslovenských měst, jak jsme demonstrovali na příkladě Levoče, byl pozitivní i negativní. Krátkodobě, pokud se město samo nenacházelo v ohnisku vojenských operací, mohl příznivě stimulovat zvláště dovoz potřebných surovin a řemeslnických výrobků, zvl. textilních a železářských, a také koření. Bezprostřední ohrožení města přinášelo vždy vážné narušení jeho obchodu, nicméně pokud se jednalo o krátkodobý vliv, byl brzy kompenzován růstem v následujících letech. Z hlediska dlouhodobého však přinášely politické a sociální zápasy na Slovensku (v Uhrách) v 17. století výrobu i směně vážné škody a problémy. Nutno však vidět, že rozvoj obchodu východoslovenských měst byl ovlivňován také dalšími činiteli: oslabením a posléze úpadkem Krakova jako obchodního střediska (ve druhé polovině 17. století už jen obchod vínem a levným sukнем), přechodným oslabením vratislavského obchodu po třicetileté válce až do přelomu 17. a 18. století, narušením soukenických center na Moravě a částečným podlomením jejich produkce. Konjunktury zahraničního obchodu v 17. století občas překrývaly tento celkově negativní vývoj, jehož důsledky se mohly plně projevit až v následujícím 18. století.

DER HANDEL DER OSTSLOWAKISCHEN STÄDTE MIT DEM AUSLAND IM JAHRHUNDERT DER ANTIHABSBURGISCHEN AUFSTÄNDE

In diesem Beitrag verfolgen die beiden Autoren die Dynamik der Handelsaktivitäten der ostslowakischen Städte, in erster Linie der Stadt Levoča als Zentrum des Fernhandels, sie untersuchen, welche Entwicklungsphasen der Handel der ostslowakischen Städte mit dem Ausland durchmachte und in welcher Form sich in dieser

Sphäre die militärischen, politischen, religiösen und Machtkonflikte im Mitteleuropa des 17. Jahrhunderts niederschlugen.

Auf Grund der Analyse der Krakauer Zollregister, der Tricesima-Register von Levoča und unterstützt durch die Untersuchungen des Handels der anderen ostslowakischen Städte kommen die Autoren zu folgenden Schlußfolgerungen:

Bis zum Anfang der 20er Jahre des 17. Jahrhunderts hatte die gesamte Entwicklungslinie des Fernhandels von Levoča eine ansteigende Tendenz, und die entscheidende Stellung nahm Krakau ein. Dieser Handel verzeichnete seit den 20er Jahren eine Krise.

In den 30er Jahren orientierte sich der Fernhandel von Levoča auf Wien. Die Struktur des Handels änderte sich zugunsten der teureren Waren.

Nach der Krise Ende der 70er und Anfang der 80er Jahre kam es wieder zur Entfaltung des Außenhandels von Levoča und zur Erneuerung der früheren Handelsstruktur, in der die billigeren Waren überwogen.

Der Einfluß der politischen, sozialen und religiösen Machtkämpfe war zwiespältig, positiv sowie negativ. Kurzfristig, soweit sich die Stadt selbst nicht im Brennpunkt der militärischen Aktionen befand, konnte der Handel durch die Einfuhr der benötigten Rohstoffe und der Produkte des Handwerks, insbesondere der Textil- und Eisenwarenprodukte sowie Gewürze, stimuliert werden. Eine unmittelbare Bedrohung hatte jedoch ernsthafte Störungen des Handels zur Folge. Aus der Sicht der langfristigen Entwicklung brachten die politischen Machtkämpfe in Ungarn im 17. Jahrhundert ernsthafte Schäden sowohl für die Produktion als auch für den Handel mit sich.

Die Entwicklung des Handels der ostslowakischen Städte wurde durch weitere Faktoren beeinflußt: durch die Schwächung und den Verfall Krakaus als eines Handelszentrum, durch die zeitweilige Abschwächung des Breslauer Handels nach dem dreißigjährigen Krieg bis zur Jahrhundertwende um 1700, durch die Störung der Tuchmacherzentren in Mähren und die partielle Lähmung ihrer Produktion. Die Folgen zeigten sich im vollen Ausmaß im folgenden Jahrhundert. Die Autoren belegen ihre Schlußfolgerungen mit zahlreichen genau aufgestellten und beredten Tabellen.